

Vélemény

Ladányi Mária: *Produktivitás és analógia a szóképzésben – Elvek és esetek* c. MTA doktori értekezéséről

Előrebocsátom, hogy Ladányi Mária (LM) munkája a DSc fokozatot mindenképpen megérdemli. Jóllehet a könyvet – hála a szerző kedvességének – már korábban átolvastam és helyenként kommentáltam is magamnak széljegyzetekkel, mégis más, ha egy ilyen illusztris bizottság tagjaként kell mintegy hivatalos minőségben nyilatkoznom róla. Előre is elnézést kérek, ha mondandóm terjengősnek fog tűnni: mivel LM igen sok érdekes és saját kutatásaimból, illetve olvasmányaimból ismerős témát dolgoz fel, nem tudok ellenállni, hogy ne tárgyaljam legalább egy részüket alaposabban.

Először is, a könyv felosztása elméleti és esettanulmányokat tartalmazó részekre nagyon szerencsés. Számos további pozitívumot tudok említeni: friss levegőt ereszt be nagyon sok olyan részterületre, amelyekkel sok éve nem foglalkoztak alaposabban és/vagy elméleti szempontból. Áttekintései a különféle elméleti és gyakorlati megoldásokról példaszerűek, akár tananyagként is használhatóak, elemzései általában gondosan körüljárják a tárgyalt kérdéseket, és egyáltalán: igen olvasmányosnak mondható tudományos munka létre. Külön öröömre szolgál az a tény, hogy a mű egy részét a Nyelvtudományi Intézet által a szerzőnek adott Hajdú Péter vendégkutatói ösztöndíja alatt írta.

Ugyanakkor a tudomány alapformája a vita, a kritika, ezért az alább következők túlnyomó többsége inkább a bírálat felé hajlik. Persze nem könnyű egy olyan könyvet bírálni, amelyet már két tudós lektor is látott és nyilván ellátott javító véleményeivel – és egyikük pedig éppen a bizottság elnöke.

Az elméleti részekben bizonyos állítások nincsenek kellően megalapozva, definiálva: egy szóképzéssel foglalkozó munkától elvárható, hogy megmondja, mit is tekint **szónak**, illetve mit tart **szóképzésnek** (szemben pl. a szóösszetétellel), jóllehet a legelső, valamint az *A/V.* részfejezet címe ezt ígéri („Szóalkotás, szóképzés”) – de nem teljesíti be. Utóbbi helyen azt mondja LM, hogy a szóképzéssel kíván foglalkozni, de azonnal a szóképzés eszközeire, illetve típusaira tér rá, anélkül, hogy állást foglalna a deriváció és inflexió közötti határvonal kérdésében, az erről szóló kiterjedt vitában, vagy legalább ismertetné azt. (63skk) Nem derül ki az sem, mit ért a következő fordulaton: „(az alapszó és a levezetett szó) **szintaktikai**, ill. **lexikai** kategóriája” (59) – ezek a terminusok ugyanarra vonatkoznak-e, vagy különböző dolgokra?

Az *A* rész talán túl sokat markol és ezért is hagyja az olvasót kielégítetlenül, részben mert sokszor csak ismertet felfogásokat és nem értékeli azokat, máskor meg a példáit nem elemzi elég aprólékosan. Az elméleti irányok, előzmények bemutatásából tehát nem derül ki, a szerző vajon egyetért-e ezekkel vagy sem, pl. Peirce ikonicitás-felfogásával (32sk). Ugyanakkor egy itteni példa kapcsán elutasítja a *-ról* rag ikonikus jellegét, holott azt lehetne az *r* (= 'valamin') és az *l* (= 'valahonnét') együttesének tartani, vö.: *-ból*, *-ba*, *-ra*, *mögül*, stb.

Nem tanulmányoztam a gyakorító képzőket, de ez a sor: *áll*, *ül*, *fél*, *él* azt mutatja, hogy a (többnyire rövid) *l* végű egyszótagú igék nem veszik fel a *-gat* képzőt; eszerint LM **ül-get* formára vonatkozó állítása módosításra szorul. (40) (*A hall-gat* nem gyakorító.)

Az elsődleges és másodlagos produktivitás fogalmának, illetve a produktivitás szintjeinek illusztrációja sem kifogástalan (47sk), ugyanis az *-ol* képzőt nemcsak elemzetlen idegen szókra, hanem elemzetlen honos szavakra is lehet tenni, pl. *kukorék-ol* – és produktívan, vö. *kvák-ol*. Ez a képző azonban nem kerülhet betűszókra (**dvd-l*), amelyeknek a szabályos képzője az *-(o)zik/ezik*: *dvd-zik*, *MNM-ezik* – bármit jelentsenek is ezek (ez

később egyébként kiderül). De mi a helyzet pl. az idegen betűszóval? Érdekes, hogy itt is inkább a betűszó és nem az idegen szó jellege dönt: *bíbíszí-zik*, *éicsbíó-zik*.

Ugyanitt ügyetlennek tartom ezt a megfogalmazást: „Minél nagyobb nehézség(ek) ellenére képes működni az adott képzésmód, annál produktívabbnak tekintendő.” (48) Itt ugyanis az illusztrációkban arról van szó, hogy minél idegenebb jellegű egy adott szótó, annál produktívabbnak minősül az a képző, amely hozzáilleszhető. No de ez vajon miért számítana nagyobb „nehézségnek”? Nem éppen azt akarjuk-e itt mondani, hogy ezek a legkevésbé „válogató” képzők? Nem értem továbbá, hogy a betűszók miért lennének „lejjebb” ezen a produktivitást mérő skálán. Szerintem ugyanis nem lejjebb vannak, hanem mások. Ha ugyanis az idegen szavakhoz tehető *-ol/el* (*klapp-ol*, *tikk-el*) produktívabb, mint az *-oz/ez* (*BTK-zik*, *MOM-ozik*), akkor miért nincsen **BTK-l*, **MOM-ol*?

Az *-íroz* elavulásához nyilván németes íze is hozzájárult (l. a korabeli nyelvművelő irodalmat) és emiatt adott helyet az *-oz* képzőnek. Alig hiszem továbbá, hogy a *-lag/leg* az *-i* képzős főnevekhez járulna, inkább az *-ilag/ileg* alakokat tartom a képző alapalakjának – de legalábbis kérném LM-t, hogy bizonyítsa, miért az *-i* képzőshöz tenné. Ugyanis erre az állításra érv nincs a könyvben, csak az a kijelentés, hogy a helyzet így áll. (Erről még ld. lentebb is.) A *-beli* legalábbis gyanús, hogy nem képző, hanem félszó (a tíz éve javasolt kritériumaim szerint), ráadásul többszavas kifejezésekhez, illetve birtokos végződéssel ellátott szavakhoz is járulhat: *az e városbeli*, *a házunkbeli* (*emberek*). Ilyesmire képzők nem képesek.

Az *A/V*. rész 2.3. pontjában LM azt mondja, hogy vannak „potenciális szavak”, de ezek csak azért nincsenek benne a nyelv szóállományában (az „aktuális szavak” között), mert a lexikális akadályoztatás blokkolja őket. (67sk.) Igen ám, de sok szó azért nincs az aktuális szavak között, mert egyszerűen nem fordult még elő, vagy nem alkották meg, pl. a Google-ban nulla találatot adó és egyébként teljesen szabályszerű *kutatóegyetemiség* szó. A potenciális szavak óriási többsége ilyen és egyébként ezek száma a végtelenhez tart – szemben a blokkolt szavakkal, amelyeknek a listája nyilvánvalóan véges, hiszen a blokkolást csak az aktuálisan létező szavak hajthatják végre és az LM által hivatkozott nyelvi norma csak az utóbbiak esetében releváns.

Mivel különböző, egymással sokszor csak távoli viszonyban álló forrásokból merít, fontos terminusokat megmagyarázatlanul, illetve kritikai közelítés nélkül hagy. Említi pl. Heine et al. 1991 nyomán az „grammatikai egységek fontosabb vonásai” között ezt: „más fogalmaknál absztraktabbak”. De mik? A grammatikai egységek? Ezek a grammatikai egységek fogalmak volnának? Vagy fogalmakat fejeznek ki? Ha igen, akkor ezt hogy értsük? És milyen más fogalmaknál absztraktabbak?

Továbbá ezen „alap- vagy konkrét fogalmakkal szemben [...] lehetnek derivációs vagy relációs **fogalmak**” – megint fogalmak, de itt a jelzőket sem értem. (NB. A *lehetnek* szó persze kizárja, hogy a megállapítást kritériumnak tekintsük.) Akkor az *apa*, vagy a (valaminek a) *széle* grammatikai fogalom lenne? Aztán: „míg a lexikai egységek a kognitív reprezentáció tartalmát, addig a grammatikai egységek ennek struktúráját határozzák meg.” (96) No de a LM által is idesorolt segédigék, affixumok stb. a struktúra mellett kognitív jelentést is hordoznak, pl. a jövő, múlt idő, a képesség, kötelesség, többes szám stb. vonatkozásában. Vagy ez mind csak struktúra lenne? És pl. az igei állítmánynak nem lenne szerepe „kognitív reprezentáció struktúrájának meghatározásában”?

A könyv hivatkozási jegyzéke terjedelmes, mégis úgy látom, számos fontos és a szerző által ismertnek tételezhető hivatkozás hiányzik. Nem említi pl. az *item-and-process* és *item-and-arrangement* típusú morfológiák forrását, ugyancsak hiányzik a tö-, illetve szó alapú morfológia esetében a hivatkozás és még sorolhatnám. Nekem különösen fáj, hogy az igenevek szófaji problémáinál nem hivatkozott az én kutatásaimra, amelyek több különböző helyen is megjelentek (beleértve olyan kötetet is, amelyekben LM is szerző volt). Ennek

vagyok kénytelen betudni azt a tévedését is, hogy az igeneveket derivátumoknak, azaz szóképzés eredményének tekinti (68). Hiányoltam továbbá Mártonfi Attila PhD-értekezésének az említését, amelynek pedig LM opponense volt, valamint Prószéky Gábornak a StrMNyt Morfológia-kötetében megjelent és számítógépes nyelvészeti tapasztalatait összefoglaló tanulmányára való hivatkozást – pedig LM könyvével ez is sok rokon vonást mutat.

Prószéky jól adatolt és a gyakorlatban is kipróbált, működő rendszere például több esetben is LM-től eltérő megállapításokra jut: nála nincs melléknévi *-i + lAg* képző, csak *-ilAg*, az *-s/os/es/ös* képző nem melléknévből való konverzióval ad foglalkozásnevet (LM példái: *óras*, *újságos*, de vö. régi *lakat-os*, *asztal-os*, *esztergály-os*), és í.t.

Már nincs helyem az esettanulmányokra részletesebben kitérni, a megjegyzéseimet majd más alkalommal közvetlenül juttatom el szerzőhöz. Csak néhány, magával a könyvvel kapcsolatos megjegyzést tennék még. Az én ízlésemnek túl sok a kiemelés, a vastag betűs szedés – kevesebb több lett volna, még egy tankönyvben is. És nagyon hiányzik egy tárgy- és névmutató: ilyenek nélkül tudományos munkát ma már nem illik megjelentetni, ráadásul az e-szövegszerkesztés korában igazán egyszerű létrehozni.

Befejezésül megismétlem: a benyújtott mű rendkívül érdekes, élvezettel forgattam, sok tanulságos megállapításra találtam benne. Összességében meggyőzően bizonyítja, hogy Ladányi Mária megfelel az MTA doktori címmel szemben támasztott követelményeknek, a cím odaítélését támogatom.

Budapest, 2010. május 17.

Kenesei István DSc